

MEHMED ELİF EFENDİ'YE GÖRE NEFSİN MAHİYETİ VE ÖZELLİKLERİ

Hüseyin KURT*

Giriş

Bu makalede önce kısaca nefis ve ruh kavramlarının tanımı yapılacak sonra da bu kavramlar hakkında genel bilgiler verilecektir. Daha sonra Mehmed Elif Efendi¹ (1266/1850-1345/1927)'nin *Semerâtü'l-hads fî ma'rifeti'n-nefs*² adlı eserinde yer verdiği nefis ve ruhun mahiyeti ve özellikleri gibi konuları ele alıp incelemek istiyoruz.

1. Nefsin Mahiyeti

Nefs, lügatte nefes almak, rüzgârın esmesi, zât, kendi, bir şeyin özü, can, kan, ruh, kalb, akıl, göz, genişlemek, ferahlamak, soluk, rahatlama ve kendisiyle akledilen şey anlamlarına gelmektedir³. Nefs, insan, hayvan ve bitkilerin var olabilmesi için zorunludur. Nefs olmadan bunların varlığından söz edilemez. Nefs, gördüğü fonksiyonlara göre ruh, can ve akıl şeklinde isimlendirilmektedir.

Nefs, insandaki şehvet ve gadap kuvvetlerinin toplandığı, şerrin kaynağı,

* Arş. Gör. Dr., Harran Ün. İlahiyat Fak., kurthuseyin@hotmail.com

¹ Hasırîzâde Mehmed Elif Efendi'nin hayatı ve eserleri için bkz. Ahmed Sâfi, *Sefînetü's-Sâfi*, c.12, ss.1390-1405; Hüseyin Vassâf, *Sefîne*, c.I, ss.354-362; Zâkir Şükrü, *Mecmûa-i Tekâyâ*, s.68; İbnülemin, Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şâirleri*, ss.291-293, 983-985, 1671-1672; Albayrak, Sadık, *Osmanlı Ulemâsı*, c.III, ss.150-151; Tanman, Baha, "Hasırîzâde Tekkesi", *STY*, c.IV(1976-77), ss.107-142.

² Elif Efendi bu eserini 1311/1893 yılında te'lif etmiştir. Arapça olarak kaleme alınan eser, genel olarak nefis ve ruh hakkında olup matbu değildir. Eserin tek elyazması nüshası Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar, nr. 2036'da bulunmaktadır.

³ Cevherî, III, ss. 984-985; İbn Fâris, ss. 460-461; İbn Manzûr, VI, ss. 4500-4504; Gazâlî, III, s. 4; Fîruzâbâdî, *Kâmûsu'l-Mubîd*, c. IV., s. 413; Râzî, *Sıbâh*, s. 280; Münâvî, *et-Te'ârîf*, s. 707; Cürçânî, *et-Ta'rifât*, ss.-242-43; Asım Efendi, *Kâmûs*, c.II., s. 1031.

kötülüğün ve kötü huyların temeli olarak görülmektedir. İnsan ruh, nefis ve bedenden meydana gelir. Ruhun akıl, nefsin hevâ ve arzu, beden de duyu sıfatı vardır. İnsanda hem bu dünyanın hem de ahiretin nişanları bulunmaktadır. İnsan bunları tanıdığı zaman Allah'ı daha kolay tanır¹. İnsanın, biri hisseden biri de hissedilen olmak üzere iki yönü vardır. Nefsin hakikati bu iki özelliğin bir olma ve uyuşma noktasıdır. İnsanın nefsiyle uyum sağlaması ve bir olma yönü kendisinde değil, kendisinin üstünde bulunan Allah'ın yüce hakikatindedir².

Kur'an-ı Kerim'de nefis, kişi, insan ve can mânâlarında kullanıldığı gibi³; insana vesvese veren⁴, kötülüğü emredici duygu, arzu ve istek anlamlarında da kullanılmıştır⁵. Zâtullah⁶, insan ruhu⁷, kalb ve sadır⁸ da nefis için kullanılan mânâlardandır. Bir âyette nefis; “Allah'ın kendisinden razı, kendisinin de Allah'tan razı olarak buğzura eren” şeklinde nitelendirilmiştir⁹. Allah, “nefsini kötü sıfatlardan arındırıp iyi sıfatlarla bezeyenleri, kurtuluşa erenler” diye vasıflandırmış¹⁰; bunun gerçekleşmesi için, nefis mücâhedesini yapmayı tavsiye etmiştir¹¹. Hz.Peygamber (s.) de “nefsin arzularına, hevâ ve hevâse uymayı, hak yoldan sapma” olarak nitelendirmiştir¹².

Mutasavvıflar, nefsi genel olarak nefis-i emmâre, levvâme, mülhime, mutmainne, râziye, merzıyye ve kâmile olmak üzere yedi kısımda incelemişlerdir. Bunlardan beş tanesi Kur'an'da açıkça geçerken, ikisi sûfiler tarafından Kur'an âyetlerinden yorumlanarak çıkarılmıştır. Nefsin bu derecelerini esas alan tarikatlara, “nefsanî tarikatlar” adı verilmiştir. Bunlara göre; nefis öldürülmez, dizginlenerek kontrolü ruhun emrine verilir. Bu da daimî bir çalışma ve gayret ister.

Bilindiği gibi, sûfilerin nefis kavramıyla kastettikleri, insanın kötü sıfatları ile yerilen huy ve davranışlarıdır. Nefis, insanın hakikati, şehvet ve gadap kuvvetlerinin toplandığı mânâ¹³, bedene yerleştirilen ve kötü huyların kaynağı

¹ Kuşeyrî, *er-Risâle*, ss. 86-87; Hucvirî, *Keşfu'l-mahcûb*, ss. 309-312.

² Yazır, Elmalılı M. Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, (I-X), İstanbul 1992, IX, ss. 201-202.

³ Bakara, 2/48, 123, 233, 281; Âli İmran, 3/25, 30, 145, 161, 185; Nisâ, 4/32, 45; En'âm, 6/98, 151; A'raf, 7/189.

⁴ Kâf, 50/16.

⁵ Yusuf, 12/53; Nâziât, 79/40; Şems, 91/7.

⁶ Âli İmran, 3/28; Mâide, 5/116; En'âm, 6/12, 54; Tâhâ, 20/41.

⁷ En'âm, 6/12; Zümer, 39/42.

⁸ Âli İmran, 3/154; A'raf, 7/205; Yusuf, 12/77; Fussilet, 41/53.

⁹ Fecr, 89/27-28.

¹⁰ A'lâ, 87/14; Şems, 91/9.

¹¹ Ankebût, 29/69.

¹² Buhârî, Rikâk, 4, 5.

¹³ Gazâlî, *İhyâ*, c.III, s. 4.

olan bir lâtife, bir sırdır. Güzel huyların kaynağı ise, ruhtur. Ruhun idarecisi akıl, nefsin idarecisi ise hevâdır¹. Nefs, kötülüğü emredici olarak nitelendirildiği için, ona karşı koymak sûfiler arasında ibadetin başı olarak görülür.²

Nefsin bâtinî sûretini ahlâk olarak vasıflandıran Gazâlî, ahlâkın meydana gelmesi için, nefsin şu üç kuvvetinin dördüncü kuvvet olan îtidal kuvveti üzere bulunması gerektiğini söyler. Nefsin bu kuvvetleri, ilim (akıl), gadap ve şehvet kuvvetleridir. İlim kuvvetinin mutedil olmasına hikmet, gadap kuvvetinin îtidaline şecâat, şehvet kuvvetinin îtidaline iffet denir. Gadap kuvveti aşırı olursa tehevür ve atılganlık, az olursa âcizlik ve korkaklık adını alır. Şehvet kuvveti aşırı olursa aç gözlü ve obur, az olursa donukluk ismi verilir. İlim kuvvetinin aşırı olanına çirkinlik, bozukluk ve cerbeze, az olanına ahmaklık denir. Ahlâkın esasları hikmet, şecaat, iffet ve adalettir. Diğerleri bunların teferruatıdır.”³

İbn Arabî'ye göre, insanın iki kısmından biri olan nefis, diğer kısmı olan bedene yerleştirilerek onu idare eden fakat gözle görülmeyen bir lâtife'dir. Bu bakımdan insanın ikili mahiyetinin tamamlayıcısıdır. Nefs, Allah'ın ruhundan üflediği anda ilâhî nefha ile tesviye edilmiş beden arasında zuhur etmiştir. Bir yönüyle tabiatı, bir yönüyle de ruh-ı ilâhîyi kabul eden nefsin üstünlüğü de buradadır. Sadece ilâhî nefha olması onu faziletli kılmamaktadır. Nefs, insana berzah âleminde verilen bir sıfat olması cihetiyle kötülenmiş, Allah'a izâfe edilmesi cihetiyle ise övülmüştür⁴.

2. Ruh

Ruh, lügatte, bedene hayat veren hoş bir rüzgâr, nefes, soluk, sevinç, can,

¹ Kuşeyrî, s. 75; Hucvirî, s. 309, 313.

² İlk mutasavvıflardan Hâris el-Muhâsibî, nefsin tasdik ettiğini Allah'ın tasdik etmeyeceğini, Allah'ın doğruladığını da nefsin doğrulamayacağını söyleyerek, nefsin kolaylıkla tanınabileceğini belirtir. Nefsin işi, Allah'a itaatten uzaklaşmak ve O'nun sevmediği şeylere yönelmektir. Çünkü o, bütün kötülüklerin madenidir. Bkz. Mekkî, I, s. 84; Hâris el-Muhâsibî, *er-Riâye li Hukukullah*, (Tah. Abdülhalim Mahmud), Kahire 1990, ss. 258-261. Tusterî, nefsin arzu ve vesveselerini günahların en büyüğü olarak görür ve ondan kaçınmaya çalışır. Ona göre, bu vesveselerden Allah'ın zikri ile korunan kalbde bir nur parlamaya başlar. Şeytan da ondan uzaklaşır. Bkz. Ebû Hafs Şihâbeddîn Ömer Suhreverdi, *Avârifü'l-Maârif (Tasavvufun Esasları)*, çev. H. Kâmil Yılmaz-İrfan Gündüz, İstanbul 1990, s. 575. O, “nefse ve arzularına muhalefet ederek Allah'a yapılan bir ibadet gibi, başka bir şeyle ibadet yapılmamıştır” sözüyle, nefsin yukarıda belirtilen arzularına karşı koymanın önemini belirtir. Cüneyd Bağdadî, nefsin bu vasıflarını şu şekilde sıralar: “Kötülüğü emreden nefis, insanı helâk olmaya çağırır, düşmana yardımcı olan, hevâ ve arzulara uyan ve çeşitli kötülüklerin kaynağı olan nefstir.” Bkz. Kuşeyrî, *er-Risale*, s. 121.

³ İbn Meserre, *el-Muntekâ*, ss. 18b-19a; Gazâlî, *İhyâ*, III, ss. 52-53.

⁴ İbn Arabî, *el-Futûhâtü'l-Mekkiyye*, II, s. 749.

rahat, ferahlama, hareket veren enerji, dinlenmek ve koku anlamlarına gelir¹. Tasavvuf ıstılahında ruh, ilâhî zâtın Rubûbiyetinin ortaya çıktığı nuranî bir cevherdir. Cevher olması zâtının mazharı, nuraniyetinin mazharı da ilmidir. Cevher olması yönüyle nefis-i vâhide; nuranî olması itibariyle ilk akıl diye isimlendirilir². Lâtif bir zât olan ruhun bedende dolaşması, lambadan çıkan ışığın yayılıp evin içini aydınlatması ve suyun ağacın damarlarında yayılması gibidir³.

Kur'an-ı Kerim'de ruh, vahiy⁴, Hz.İsa (a.s)⁵, Cebrail⁶, kuvvet, sebat ve yardım⁷ mânâlarında kullanılmıştır. Bazen de insan ruhu yerine nefis terimi tercih edilmiştir⁸. Bu âyetlerde vurgulandığı gibi ruh, Allah'ın emir âleminden yarattığı, kadîm olmayan lâtif bir varlıktır. Ruh, ârâz ve sıfat değil, cevher ve ayn'dır. Ruh bedende var olduğu sürece Allah o bedene hayat verir. Ancak canlılığı ruhla değil, hayatlardır⁹. Allah Teâlâ'nın; "*De ki: Ruh, Rabbimin emrindedir. Sizce ancak az bir bilgi verilmiştir*"¹⁰ buyurduğu gibi, ruhun mahiyeti hakkında bilgimiz yeterli değildir.

İnsan ruhu bilen, idrak eden, emir âleminden gelmiş, aklın onun künhünü idrak etmekten aciz olduğu, sadece Allah'ın bildiği bir lâtifedir¹¹. Hayatın sebebi ve insan bedeninin kendisiyle hayat bulduğu varlık ağacının çekirdeği olan ruh; Allah'ın fiilleri cinsinden basit, soyut ve zâtının bilinmesi mümkün olmayan bir cevherdir. Yaratılışı itibariyle Allah'ı tanıyıp, O'nun kendini yaratan olduğunu bilir. Fakat bedenle birleşince birçok etkilere maruz kalır. Bunun neticesinde marifet ve kulluğu terk eder, çevrenin tesiriyle saflığı ve letâfeti bozulur. Bu bakımdan, onu asliyetine geri döndürmek için zorlu bir gayret gerekir. Bunun yolu da Allah'a götüren bilgiden geçer¹².

¹ Cevherî, I, ss. 367-371; Râgıb el-İsfahânî, ss. 369-371; İbn Manzûr, *Lisân*, III, ss. 1763-1771; Tehânevî, *Keşşâf*, I, ss. 884-885.

² Cürcanî, *et-Ta'rifât*, ss. 126-127; Gazâlî, *İhyâ*, III, ss. 3-4; Tehânevî, a.g.e., I, ss. 877-879; Kâdî el-Beydâvî, *Emvâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, (I-II) Dersâdet 1314, I, ss. 709-710.

³ Gazâlî, a.g.e., III, s. 3; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, (I-IV), Beyrut 1969, III, ss. 60-61.

⁴ Şûrâ, 42/52; Mü'min, 40/15.

⁵ Nisâ, 4/171.

⁶ Bakara, 2/97; Nahl, 16/102; Şuarâ, 26/193.

⁷ Mücadele, 58/22.

⁸ Âli İmran, 3/185; Fecr, 89/27; Kıyâme, 75/2; Yusuf, 12/53; En'âm, 6/93; Şems, 91/7.

⁹ Kelâbâzî, s. 99; Kuşeyrî, s. 223; Hucvirî, ss. 390-391; İbn Kayyım el-Cevziyye, *Kitâbu'r-Rûh*, çev. Şaban Haklı, İstanbul 1993, ss. 193-195. Özellikle Hucvirî ve İbn Kayyım el-Cevziyye ruh konusunu derinliğine inceleyerek kelâmcıların, ruhçuların ve felsefecilerin bu konudaki görüşlerine yer verirler. Ruhun kademine inananları tenkit ederek onun muhdes olduğunu vurgularlar.

¹⁰ İsrâ, 17/85.

¹¹ Gazâlî, *İhyâ*, III, ss. 3-4.

¹² Said Havva, *Ruh Terbiyemiz*, çev. Cengiz Yağcı, İstanbul trz, ss. 51-52.

İbn Arabî, ruhun beden denilen ölüm ve değişmeye tâbi olan karanlık ve karmaşık maddî cevherden farklı, basit bir cevher olduğunu kabul etmektedir. O, ruhla, canlı ve faal olan, faaliyetleri sadece hatırlama, hafıza, anlama, ayırt etme ve tefekkürden ibaret kâmil ve basit cevheri kastetmektedir. Onun her türlü bilgiyi almaya kabiliyeti vardır, hiçbir zaman soyut fikirleri almaktan yorulmaz. Ona göre; “ruh ne bir cisimdir ne de bir ârâz; emir âlemine ait bir cevherdir. İlâhî emir de ne bir cisim ne de bir ârâzdır; ilk akıl, evrensel nefis ve sırf ruhlar gibi bir güçtür. Ben sözüyle işaret edilen hakikattir.”¹

3. Mehmed Elif Efendi'ye Göre Nefs ve Ruh

Genel olarak nefis ve ruh sözcüklerini birlikte ve aynı anlamda kullanan Elif Efendi'nin, bu konuyu ele aldığı müstakil bir eseri de vardır. Bu eser, *Semerâtü'l-hads fî ma'rifeti'n-nefs* (Nefsi Bilme Hakkında Sezgiler)'dir².

Elif Efendi bu eserinde, sahabeden Kümeyl b. Ziyâd (r.a) dan rivâyet edilen, Hz. Ali (r.a)'nin nefis ve ruh hakkında bir sözünü naklederek, bu sözün açıklamasını yapmaktadır. Kümeyl b. Ziyâd'dan rivâyet edildiğine göre Hz. Ali (r.a) şöyle demiştir: Mü'minlerin emiri, efendim Hz. Ali'ye sordum. “Ey mü'minlerin emiri, nefsimi bana tanıtmamı (bildirmeni) isterim.” Bunun üzerine bana: “Ey Kümeyl, hangi nefsi tanıtmamı istiyorsun?” deyince, ben: “İnsan nefisini... Her nefis bir ve tek değil midir?” dedim. O dedi ki: “Ey Kümeyl, nefisler dört çeşittir. Nebatî (bitkisel) nâmî (büyüten, üreten, çoğaltan), hayvanî (canlılık sağlayan), hissî (duyusal), kudsî nâtık (akıl ve düşünce sahibi) ve ilâhî küllî. Bunların her birinin de beş gücü ve iki özelliği vardır. Nebatî nâmî nefsin beş gücü, tutucu, çekici, sindirici, dışarı atıcı ve düzenleyici olması; iki özelliği ise artış ve eksilmedir. Bunun kaynağı karaciğerdir³.

Hayvanî hissî nefsin beş gücü, işitme, görme, koklama, tatma ve dokunmadır. İki özelliği ise rıza ve gazaptır. Kaynağı kalptir.

Kudsî nâtık nefsin beş gücü, fikir, zikir, ilim, bilim ve zekâ (kavrama gücü)'dir. Bunun kaynağı (bedensel ve cisimsel bir merkezi) yoktur. Melekî (meleklerle övgü) nefslere en çok benzeyen bunlardır. İki özelliği ise nezâhet ve hikmettir.

İlâhî küllî nefsin beş gücü de şunlardır: Fenâda bekâ (yokluk içre kalıcı var olma), şakâda (sıkıntı, zorluk, meşakkat, dünya hayatı), nâim (rahatlık,

¹ Afîfî, *Muhyiddin İbnu'l-Arabî'nin Tasavvuf Felsefesi*, s. 112. Karş. İbnu'l-Arabî, *el-Futûhâtu'l-Mekkîyye*, (I-IV), Mısır 1293 h., II, ss. 912-913.

² Elif Efendi bu eserini 1311/1893 yılında te'lif etmiştir. Arapça olarak kaleme alınan eser, genel olarak nefis ve ruh hakkındadır.

³ Elif Efendi, *Semerâtü'l-hads*, s. 2b.

mutluluk), zillette izzet, zenginlikte fakirlik ve belâda sabır. İki özelliği ise rıza ve teslimiyettir. Bunun kaynağı Allah'tandır ve yine O'na döner¹.

Yüce Allah "...Ona rubumdan üfledim..."² buyurdu. Yine Yüce Allah "*Ey mutmain nefis, razı olmuş ve razı olunmuş halde Rabbine dön!*"³ buyurdu. Akıl ise hepsinin merkezi (ortası veya vasıtası, aracı)dir."⁴

Elif Efendi, Hz.Ali (ra)'nin bu sözünün açıklamasına, nefis kelimesinin anlamını vererek başlamaktadır. Ona göre, nefis kelimesi sözlükte "bir şeyin aynı (özü, kendisi, gerçeği, hakikati) ve zâtı" demektir. Buna göre, "insanın nefsi" onun zâtıdır⁵.

Resmî hikmet ehlinin (filozoflar, tabipler) ıstılahına göre nefis, "canlılık, his ve iradeye dayalı hareket (istemli hareket) gücünü taşıyan buharımsı, lâtif (ince, şeffaf, hücrelere nüfuz edici) bir cevher"dir. Bazı hükemâ buna "hayvanî ruh" adını vermişlerdir. Onlara göre, "nâtık nefis" anlamındaki kalp ile beden arasındaki vasıta budur.⁶

Mutasavvıfların ıstılahında ise nefis, başka bir şeyle bağlantı kurulmaksızın (herhangi bir sınırlama ve belirlemede bulunulmadan mutlak anlamda) kullanıldığında "yerilen huylara (ahlâk) ve kötü fiillere mahal olan şey" demektir. Fakat herhangi bir şeyle bağlantı kurularak kullanıldığında, ne ile kayıtlandırıldı ise ona göre anlam alır. Bu durumda nefis; ruh, kalp ve sır, zât olarak bir ve aynı şeydir. Fakat bu tek şeyin çeşitli yönleri, durumları veya diğer varlıklarla ilgi ve nisbetleri göz önüne alındığında, ortaya çıkan görecelikler açısından birbirinden farklıdır. İşte hikmet ehlinin (filozoflar) "nâtık nefis" diye adlandırdıkları ve her bir insanın "ben" sözüyle işaret ettiği "insanî lâtife" budur. Nefis, tezkiyeye bağlı olarak terakki eder ve mertebeleri kateder. Her mertebede farklı lâkapları vardır. Meselâ, tezkiye öncesinde lâkabı, "nefs-i emmâre" (kötülüğü çokça emreden nefis)'dir. Sonra sırasıyla levvâme, mülhime, mutmainne gibi. Kur'an ayetlerinin, hadislerin ve velî sözlerinin işaret ettiği lâkaplar gelir⁷.

Filozoflar, "mutmain nefis"i "aklı güç", diğerlerini ise hayvan gibi şehvete (arzulara) meylettigi için "hayvanî nefis" diye ifade ederler.

Bu isimlendirmelerin ve tabirlerin hepsi de nisbetler, izâfetler ve görecelikler

¹ Elif Efendi, *Semerâtü'l-hads*, s. 3a.

² Sâd, 72; Hicr, 29.

³ Fecr, 27-30.

⁴ Elif Efendi, a.g.e., s. 3a.

⁵ Elif Efendi, *Semerâtü'l-hads*, s. 3b.

⁶ Aynı eser, s. 4a.

⁷ Elif Efendi, *Semerâtü'l-hads*, s. 3b.

(yaklaşımlar) uyarıncadır. Anlam birdir, gerçekte çekişme ve farklılık yoktur. Elif Efendi'ye göre, Hz.Ali'nin sözünde geçen nefsin sayıca çokluğu göreceli bir durumdur. Hakikatte nefis birdir¹. Nefsin sayıca çokluğu mertebeler açısından ortaya çıkan göreceli bir durumdur. Bu dört nefis, insandaki şeyleri ifade etmektedir. Nefsin bitkilerle ve hayvanlarla nisbeti ise insandaki sıfatları uyarıncadır².

Nefsin tanımlarından sonra Elif Efendi, yukarıda bahsedilen nefsin çeşitlerini açıklamaya başlamıştır. Ona göre nebatî nâmî nefis, insan ve diğer canlılarda aynıdır. Buna dayalı olarak nefis, büyümeye nisbet edilmiştir. Zira, nâmî gücün etkisi, ona eşlik edende (o gücün sahibinde); yani bedende ortaya çıkar. İşte o etki, cisimdeki (bedendeki hücrelerin) büyüme ve çoğalma yetkinliğini gerçekleştirmeye vesile olan “büyütme”dir. Bunun bitkilere izafe edilmesi ise, alınan gıdalar üzerinde işlemde bulunmak suretiyle, şahsı ve nev'i koruması, bedeni yönetmesi ve gerekli hücreleri üretmesi nedeniyledir³.

Elif Efendi'ye göre nefsin diğer bir çeşidi olan “hayvanî hissî nefis”, nefsin ikinci mertebesidir. Bunda da insan ve diğerleri ortakdır. Onun için bu nefse, “iradeye dayalı hareket edici (istemli hareket sahibi) ve algılayıcıdır” demek doğru olur. Diğer bir ifade ile o, hayvandır (canlı). Onun hayvanî hissî diye nitelendirilmesi ise, bir açıdan hayvanlardaki his ve hareketi gerektiren mizacî bir güç gibi olmasından dolayıdır. Bu nedenle, mutlak anlamda hayvan diye isimlendirilir. Hayvanî hissî diye isimlendirilmesinin diğer bir sebebi ise, ona eşlik edenin, (yani o hayvanî hissî nefsin sahibi) durumlar ve nitelikler açısından diğer hayvanlardan farklı olmamasından dolayıdır. Yani faydalı olanı almak, zararlı olanı atmak gibi ki, duyuşsal algılamada tasavvur edilen bu iki husus, istek ve korkunun gereklerindedir⁴.

Nefsin üçüncü mertebesi, “kudsî nâtık” nefstir. Bu, yüksek bir mertebedir ve onun vesilesiyle insan diğer canlılardan ayırt edilir. Bununla “insan olma”nın, insanda bilfiil gerçekleşir. Bu hususta insanla ancak onun üstündeki canlılar ortakdır. Kudsî nâtık nefis, kendi zâtında, özü itibarıyla maddeden soyuttur. Fakat bedenle olan bağlantısı ve ilgisi sebebiyle, gerçekleştirdiği fiillerinde ona (maddeye, bedene) bağlıdır. Soyut olduğu için bu fiillerini gerçekleştirirken, bedene girmeden, beden içindeki irtibat noktası ve kendi makamı olan kalpten, bedeni yönetmektedir. “Kudsî nefis” diye nitelendirilmesi ise, soyut varlıkların alanları, yurtları olan “kudsî huzurlar” ile bağlantılı olma melekesini elde etmesinden ve kendisinde gayb işaretlerinin ve melekût

¹ Aynı eser, s. 4a.

² Aynı eser, s. 4b.

³ Elif Efendi, *Semerâtü'l-hads*, s. 5a.

⁴ Aynı eser, s. 5b.

sırlarının tecelli etmesinden dolayıdır. Bu yüzden, “melek”e nisbet edilip, “melekî nefis” diye de isimlendirilir. Bazıları ise ona, “kudsî güç” ve “melekî güç” adını da verirler¹.

Nefsin dördüncü mertebesi “ilâhî küllî” nefstir. Bu, nefsin en yüksek mertebesi, gayesi, hedefi ve ulaşabileceği son sınırıdır. Sözler, kavramlar ve zihin kalıpları onu ifade etmede yetersiz kalmıştır. Onu tarif etmeye çalışan mutasavvıflar, zâhir ehli dinleyicilerin anlayış derecelerindeki farklılığa binaen, kimi zaman zındıklıkla, mülhidlikle, hulûl ve ittihad² ile itham etmişlerdir³.

Elif Efendi, filozofların kalp, ruh ve nefis diye adlandırdıkları soyut varlığın aynı varlık olduğunu düşündüklerini; bu soyut varlığın, bedenin canlılık ve kalıcılığını sağlaması açısından “ruh”, küllî ve cüz’ileri kavraması açısından “kalb”, düşünme özelliği açısından ise “nâtık nefis” olarak isimlendirildiğini savunduklarını belirtmektedir⁴.

Muhakkık sûfi şeyhlere göre ise; ruh, nefis, akıl, kalp ve sır, zât itibariyle bir ve aynı, nisbetler ve izafetlerden kaynaklanan sıfatlar ve yaklaşımlar sebebiyle birbirinden farklıdır. O, maddeden soyuttur, bedene girmeksizin kendine özgü makamında, bedenle ilişkilidir ve onu yönetmektedir. Bu, güneşin yeryüzüyle ve diğer semavî cisimlerin de kendi felekleriyle ilişkisi gibidir. Güneş dünyaya, diğer yıldızlar da kendi feleklerine ısı ve ışık gönderir ve böylece etki eder. Aralarında cisimsel bağ ve araç olmamasına rağmen etkileme özellikleri vardır⁵.

Elif Efendi’ye göre uyku, uyanıklık, müşâhede ve hayâl etme halinde, farklı sonsuz sûretleri kabullenenin de çeşitli kısımları ve mertebeleri vardır. Bunlar mutasavvıfların kitaplarında ayrı ayrı ele alınmıştır. İşte bunlardan biri de “izafî ruh”tur⁶ ki, “küllî nefis” diye adlandırılır. “Yeşil zümrüt”, “kızıl yakut”, “levh-i mahfuz” ve “kitab-ı mübîn” diye de ifade edilir. Çünkü o, “kalem-i a’lâ” (yüce kalem)’nin ona nakşettiği her şeyi tamamen kabul etme özelliğine sahiptir.

¹ Elif Efendi, *Semerâtü'l-hads*, s. 5b.

² İttihad, iki ayrı şeyin tek ve bir olması anlamındadır. Tasavvufta, vahdet-i vücûd, her şey, kendi kendine var olan mutlak, bir ve gerçek varlığın temâşâ edilmesi mânâlarına gelir. Bizâtihi yok, ancak başkası sayesinde var olan şeyler bu temâşâ esnasında birleşir ve tek olarak görülür. Burada, farklı iki aslı varlığa sahip olan şeyin birleşmesi söz konusu değildir. Yani, Allah’ın zâtı ile insanın ve diğer varlıkların vücudunun birleşmesi muhaldir. Bkz. Kâşânî, *Istılâhât*, s. 358. Hulûl ise, lügatte bir şeyin diğer bir şeye girmesi anlamındadır. Tasavvuf istilâhında ise, Allah’ın bazı eşyaya veya kişilere girmesi inancıdır. Bu inançta olanlara hulûl ehli denilir. Bkz. Tehânevî, *Keşşâf*, c.I, s.385.

³ Elif Efendi, a.g.e., s. 5b.

⁴ Aynı eser, s. 6a.

⁵ Aynı eser, s. 6b.

⁶ Muzaf, ilâhî bağışlara ve tecellilere mazhar olduğu için Allah’a izafe edilen ruh.

Kıyâmete kadar varlık sahasına gelen hiçbir şey ondan kaçamaz¹.

Ruh veya nefis, yaratıcısına yönelmesi ve vasıtasız şekilde O'ndan medet alması açısından, “ilâhî hazrete izafe edilen ruh” diye; tenezzülü², misalî hissi, yalın, bileşik sûretlerle zuhuru ve sûretlenişi³ açısından “kitab-ı mübîn” diye adlandırılır. “...*Yaş ve kuru ne varsa mutlaka bir kitab-ı mübindedir*”⁴ âyetiyle buna işaret olunur⁵.

Nefs, kendisinden zuhur eden misalî ve hissî varlıklara yetkinlik vermeye ve onları yönetmeye yönelişi açısından ise, “küllî nefis” diye adlandırılır. Hz. Ali (r.a.)’nin bu mertebeyi kastederek, nefis için “ilâhî küllî” ifadesini kullanmasının hikmeti budur. Nefs arındığı ve anlatılan iki mertebedeki sıfatlarından sıyrıldığı zaman, cüz’ün (parçanın) külle (bütün) birleşmesi gibi ilâhî küllî nefis ile birleşir. Böylece gerçeğe dönüşür, onun (küllî nefsin) sıfatlarıyla görünür ve o olur. Elif Efendi, bu konuda sözlerin, ibarelerin sınırlı olduğunu, unsurlar âleminde (cismanî âlemde) bu tür hakikatleri, bundan başka bir şekilde anlatmanın imkânsız bulunduğunu ifade eder. Bu arada muhatabına da seslenerek, bu ifadeleri anlayabiliyorsa bunu ilerletmek için gayret göstermesini, eğer anlayamamışsa “yakîn (ölüm) gelene dek Rabbine kulluk etmesini” tavsiye eder⁶.

Elif Efendi, bundan sonra, “güç” ve “özellik” kavramlarını tanımlayarak, nefste bulunan “beş güç” ve “iki özelliği” açıklamaya başlar.

4. Nefsin Güçleri ve Özellikleri

Müellifimiz, Hz. Ali (r.a.)’nin sözünde de geçtiği gibi, insanda bulunan dört çeşit nefsten her birinin beş gücü olduğunu belirtir. Ona göre güç, canlıların zor işleri gerçekleştirebilmesini sağlayan şeydir. Bu, gücün kaynağı olan “kudret” olarak da kullanılmıştır. Kudret ise, yine canlıların bir şeyi yapma veya terketmesini sağlayan sıfattır. Bu, bir şeyin bir başkasını değiştirmesinin kaynağı diye ifade edilen, “etkinlik (tesir edicilik)” vasfı için de kullanılmıştır. Allah insanda, insanın ruhuna ve cismine (bedenine) nisbet edilen (bağlı olan) birçok güç terkip etmiştir⁷.

¹ Elif Efendi, *Semerâtü'l-bads*, 6b.

² Ruhun bu âleme derece derece inşi, yönelişi, tecelli edişi.

³ Bunları arş, kürsî, gökler ve aralarındaki felekler, melekler, yıldızlar, dört unsur, üç ürün, yani madenler, bitkiler ve hayvanlar olarak belirtebiliriz.

⁴ En’âm, 6/59.

⁵ Elif Efendi, *Semerâtü'l-bads*, s. 7a.

⁶ Elif Efendi, *Semerâtü'l-bads*, s. 7b.

⁷ Aynı eser, s. 7b. Elif Efendi burada, özellik anlamı için “hassâ” kelimesi değil, “hâssiye” kelimesinin kullanıldığını söyleyerek, ikisi arasındaki farkı şöyle açıklar: “*Bir şeyin hâssası demek,*

Müellifimiz, bu tanımlardan sonra nefsin güçlerini açıklamaya başlar. Ona göre ilâhî inâyet, ondan kaynaklanan devamlılığın her şey üzerine feyzan etmesini ve böylece onların kalıcılığını gerektirmiştir. Şeylerin bir kısmı, mutlak olarak şahsıyla kalıcı olmaya uygun iken, bir kısmı ise şahsıyla belli bir süreye kadar, nev’i ile de âlemin son bulmasına kadar kalıcı olmaya uygundur. İşte, bu son kısma dahil olanlardan biri de insandır¹.

İnsan, hem şahsını hem de nev’ini korumaya muhtaçtır. İşte bundan dolayı, Allahu Teâlâ ona, muhtaç olduklarını elde etmesi için bazı güçler yüklemiştir. İnsanın muhtaç olduğu ilk şey, büyüme ve gelişmeyle şahsı koruma, sonra üreme yoluyla nev’i korumaktır. Bu şekilde Allah, bu ikisi üzerine birtakım güçleri görevlendirmiştir. Bu güçler, bazıları tarafından “nebatî güçler” diye adlandırılırken, bazıları da “tabii güçler” olarak adlandırılır ki, kastedilen anlam aynıdır. Bunların hedefi, gıdalar ve beden üzerinde tasarrufta bulunarak şahsı ve nev’i korumaktır².

Elif Efendi’ye göre, nebatî nâmî nefsin beş gücünden ilki “tutucu” olmasıdır. Tutucu güç, beden için asıl olanları, bedenın bekâsı ve diğer güçlerin işlevini gerçekleştirebilmesi için, çekici güç tarafından bedene çekilerek biriktirilen gıdaları tutma işlemleriyle görevlendirilmiştir. Bu güç, âdetâ kendisi üzerine diğerlerinin bina edildiği bir temeldir. Zira bu güç olmazsa diğer güçlerin işlevi de geçersiz olur³.

İkincisi “çekici” güçtür. Beden mizacı ve şahsın korunmasında uygun olan faydalı gıdaları, çözünenlerin yerini alması ve büyümede malzeme olarak kullanılması için cezbetme işlemleriyle görevlendirilmiştir⁴.

Üçüncüsü “sindirici” güçtür. İstılahta sindirmek, bulduğu gıdaları uygun hale getirmek işlemleriyle görevlendirilmiş güç demektir.

Dördüncüsü “atıcı” güçtür. Alınan gıdalardaki işe yaramayan, büyüme için uygun düşmeyen birikmiş zararlı maddeleri bedenden uzaklaştırma işlemleriyle görevlendirilmiş olan güçtür⁵.

Beşincisi “düzenleyici” güçtür. Çekici gücün aldıklarının, sindirici güç tarafından uygun hale getirilmesi ve atıcı güç tarafından arıtılmasından sonra düzenlenmesi işlemleriyle görevlendirilmiştir. Bu güç, cevherleri, yani kullanılacak

onun mutlak olarak başkalarından ayrılmasını, temyizini sağlayan özgünlük sebebidir. Hâssiyeye ise, bilinen sonucun, bilinmeyen sebebi anlamında kullanılır. Buna göre, hâssa kavramı daha geniş kapsamlı ve genel anlamdadır.”

¹ Aynı eser, s. 8a.

² Elif Efendi, *Semerâtü'l-bads*, s. 8a.

³ Aynı eser, s. 8b.

⁴ Aynı yer.

⁵ Aynı eser, s. 9a.

artılmış maddeleri alır, her birini tabiatı gereği uygun olana (kana, ete, yağa, nutfeye, kemiğe, sinire, deriye vs. beden parçalarına) verir. Böylece her organ kendisine uygun olanı kabul eder, güçlenir ve büyür. Sonuçta, bu güçler sayesinde, Rab isminin hükmü gereği, hem şahsın korunması ve gelişmesi hem de nev'in korunması gerçekleşir¹.

Elif Efendi, nebatî nâmî nefsin iki özelliğinin bulunduğunu; bunlardan birinin “artış”, diğerinin de “eksilme” olduğunu belirtir. İlkinin, sorunsuz çalışabilen güçlerin işlem düzeninden; ikincisinin de mizacı bozan bir arıza sebebiyle güçlerin işlemlerindeki düzenin bozulmasından ortaya çıktığını söyler. Bu, nefsin kaynağının, yani onun fillerinin başlangıç noktasının karaciğer olduğunu, çünkü bu organın, bedendeki tabîi canlılık devamının en büyük sebeplerinden olduğunu vurgular. Elif Efendi'ye göre, bütün bunlar, nebatî nâmî nefsin hükmüdür. Burada belirtilenlerin hepsi tabîidir, iradeye dayalı değildir. Bu nedenle, bitkiler ve insanlar onda ortaktır. Bu mertebede duraklayanlar, insan hükmünde değil, sadece bitki hükmündedir².

Dört nefsten biri olan, “hayvanî hissi”nin de yine “beş gücü” vardır. Bunların ilki “işitme”dir. İşitme, beş idrak gücünden biridir. Kulak kanalının iç yüzeyinde yayılmış sinirlerden tertip olunmuştur. Bu sinirlerin özelliği, sesi idrak etmeleridir. Kulak ise, sanatkârın âleti ve binicinin biniti ne ise, onun gibi sadece bir âlettir. Diğer güçler, yani görme, koklama, tatma ve dokunma da böyledir.

İşitme gücünün bir özelliği de, tek fiil sahibi ve tek güç olmasıdır. Zira aynı anda birçok ses ona ulaştığında, bir kısmını diğerlerinden ayrı idrak etmeye gücü yoktur. Fiilin de ihtiyarı yok gibidir. Fakat görme gücü böyle değildir. Çünkü, başka yön yerine, görülen yöne doğru âletini, yani gözünü çevirme ihtiyarı gibi bir özelliği vardır. Koklama, tatma ve dokunma da böyledir.³

İkincisi “görme”dir. Bu da beş idrak gücünden biridir. Birbirine kavuşan ve göze doğru (yaklaştıkça) birbirinden ayrılan, içleri boş iki sinirden tertip olunmuştur. İki göz, görme fiilinde onun iki âletidir. Görme gücünün özelliği, baktığı şekilleri, cisimleri ve renkleri, ışık vesilesiyle idrak etmesidir.⁴

Üçüncüsü “koklama”dır. Bu da beş idrak gücünden biri olup, beynin önündeki iki uzantı içerisinde tertip olunmuştur. Özelliği, hava vasıtasıyla kendisine ulaşan kokuları idrak etmesidir.⁵

¹ Elif Efendi, *Semerâtü'l-hads*, s. 9a.

² Aynı eser, s. 9b.

³ Elif Efendi, *Semerâtü'l-hads*, s. 9b.

⁴ Aynı eser, s. 10a.

⁵ Aynı yer.

Dördüncüsü “tad”dır. Tad alma beş idrak gücünden biridir. Dilin dış yüzeyine yayılan sinirler içerisinde tertip olunmuştur. Özelliği, ağızdaki yaş salgı (tükürük)nün yenilen ile karışması vasıtasıyla tatları idrak etmesidir.¹

Beşincisi “dokunma”dır. Bu da beş idrak gücünden biridir. Bedenin tümüne yayılmıştır. Özelliği, dokunma ve temas sırasında idrak edebileceklerini; sıcaklık, soğukluk, yaşlık, kuruluk, sertlik, yumuşaklık vs. yi idrak etmesidir. Bu gücün insandaki en etkin olduğu yer, eldir.²

Bu beş güç, “beş dış his” ve “hayvanî güçler” diye adlandırılır. Bunlar vasıtasıyla, sadece duyumsanabilenler idrak edilebilir. Anlaşılacağı üzere bu beş his, güç insan ve bütün hayvanlarda ortaktır. Denilmiştir ki, hayvanı hayvan yapan his, sadece “dokunma”dır. Çünkü diğer hisler, hayvanlığın (canlılığın) kalıcılığına rağmen yok olabilir. Fakat dokunma bunun aksinedir. Zira o yok olunca, hayvanlık hükmü ortadan kalkmış gibi olur. Bu açıdan o, hayvanî güçler arasında asıl gibidir.³

Hayvanî hissî nefsin “iki özelliği vardır. Bunların ilki “rıza”, ikincisi “gazab”dır. Bu iki özelliği, bu güçler zorunlu kılar. Çünkü, hayvanî hissî nefsin, bunlar vasıtasıyla, algılanabilir bir şeyi idrak edip, onu tabiatına ve arzusuna uygun gördüğü zaman, ondan hoşnut olur. Onu uygun görmediği, aksine onda terslik (karşıtlık) ve istenmezlik hissettiği zaman, ona öfkelenir.⁴

Bu konuyu Elif Efendi şöyle izah eder: Hayvan (canlı) olması açısından insanın iki işlemi vardır. Bu iki işlem onun hayvanî güçlerinden kaynaklanır. Bunlardan ilki, “faydalıyı çekmek (almak)”tır. Bu işlemi, “arzu (şehvet)” gereklilikler. Çünkü, güçleri açısından hayvanî hissî nefsin, bir şeyi idrak edip, onda kendi tabiatına uygunluk algılar. Böylece onun kendisine yararlı olduğunu hayal edince, ona yaklaşması için, insanı tahrik eden hayvanî arzusu harekete geçer. Sonuçta, o şeyden hoşnut olma haline ulaşır. İşte bu (rıza halî), bir şeyin varlığını istemenin kemâlidir ve böylece ondan hoşnut olur. Onun doğruluğu hakkındaki bu durum, vehmin hükmü (etkisi) gereği güçlenir. Bazen öyle olur ki, haddi zatında razı olunması gerçekten gerekmeyen şeylere yönelik de olabilir. Fakat onun farkına varmaz. Çünkü o (hayvanî hissî nefsin), gerçek faydalı ve gerçek zararlıyı idrak edemez. Sadece, hissî faydalı ve hissî zararlı olanları idrak edebilir. Zira, bir şeyi gerçek şekilde idrak etme, nâtik nefse özgüdür.⁵

Nefis mertebelerinin sınıflandırılması sırasında, hayvanî hissî mertebede

¹ Aynı yer.

² Aynı eser, s. 10b.

³ Elif Efendi, *Semerâtü'l-hads*, s. 10b.

⁴ Aynı eser, 11a.

⁵ Aynı eser, s. 11b.

bahsedilen işlemlerin ikincisi, “zararlıyı atmak”tır. Bu işlemi, korku icap ettirir. Çünkü hayvanî nefis, güçleri vasıtasıyla bir şeyi idrak edip, onda kendi tabiatına zıtlık ve yabancılık hissedip, onun kendisi için zararlı olduğunu hayal edince ondan ürker ve böylece korku ortaya çıkar. Zira, hayalî bile olsa, nefste zararlı bir sûret hasıl olunca, zararlı olduğu düşünülen şeyi def etmek için, onu harekete geçiren bir korku hasıl olur. O şeye karşı nefse de gazab hali arız olur. Bu (gazab) ise, öfkelenilen şeye zarar verme iradesidir. Onun doğruluğu hakkındaki bu durum, yine vehmin hükmü gereği güçlenir. Bazen bu durum, -daha önce geçtiği üzere- haddi zatında öfkelenilmesi gerçekten gerekmeyen şeylere yönelik de olabilir.¹

Hikmet ehli katında bu iki özellik, “hayvanî işlem” diye isimlendirilir. İşlem, (amel, iş, fiil) üç kısımdır: 1- Nebatî. Bu, nebatî güçlerin eseridir. 2- Hayvanî . 3- İnsanı.

İdrak de iki kısımdır: 1- Hayvanî idrak: Araya hatalar girer şekilde cüz’leri idrak etmektir. 2- İnsanı idrak: Küllîleri gücü nisbetince idrak etmektir.

Hayvanî hissî nefsin kaynağı, (yayıma ve başlangıç menbaı) kalbdır.²

Dört nefsten bir diğeri, “kudsî nâtık” nefstir. Onun da “beş gücü” vardır. Bunlardan ilki, “fikir”dir. Fikir (düşünme, akletme), nefsin ilkelere (esaslara, temellere) doğru hareket edip, bilinmeyenleri soruşturmak ve öğrenmek için onlardan (ilkelerden), amaçlara (araştırılan, öğrenilmek istenen hedeflere, konulara) geri dönmesidir. İşte, kudsî nâtık nefse ait bu güç, mebde’ (başlangıç) ve me’âdı (dönülen yer, son) bilme yollarından (başlangıç noktalarından), Mübdi’ (Başlatan) ve Mu’id (Geri Döndüren, Sona Erdiren)’i bilme zirvelerine yükselişin en önde gelen vesilesidir. Fikrin en büyük semerelerinden biri de, Hak Teâlâ’nın müşâhedesi demek olan, hakiki tezekkür (zikir) evcine (yüksek noktasına) çıkmaktır. Bu en üst noktaya fikir gücü olmaksızın ulaşılmaz. Allah’ın insana en büyük lütfu budur. Zira O, yaratılmışlar arasında bu özelliği sadece insana vermiştir.³

Fikir gücünün insandaki en güçlü şey olduğunu belirten müellifimize göre o, diğer cismanî ve ruhanî güçler üzerinde ezici bir üstünlüğe sahiptir. Elif Efendi, bu hususu şu misâlle açıklar: Görmez misin ki, fikretmeye, düşünmeye daldığı zaman insanı nasıl meşgul ediyor; o anda insan, ister bir çığlık, ister güçlü gök gürültüsü olsun hiçbir ses duymuyor. Aynı şekilde, gözle görülenleri de görmüyor. Dışarıdan onu izleyen bir başkası, onu bir şeye bakıyor zanneder. Halbuki o, sadece bakıyor durumdadır ama görmemektedir. Aynı şekilde,

¹ Elif Efendi, *Semerâtü’l-hads*, s. 12a.

² Bu konudaki ayrıntılar için bkz. Elif Efendi, Aynı eser, “Kalb” konusu, s. 12.

³ Elif Efendi, *Semerâtü’l-hads*, s. 12b.

koklaması, tatması ve dokunması da devre dışı kalıyor; sadece düşündüğü şey ne ise, onun şuurundadır.¹

İşte bunun sayesinde, Allah'ın velî kulları, insanların hilelerine ve eziyetlerine, başlarına gelen felâket, hastalık, elemlere ve zamanın musîbetlerine dayanabilmektedirler. Çünkü onlar, O'nun sürekli tefekkürü içinde olmaları nedeniyle hiçbir zorlukla ilgilenmezler. Sadece Allah ile meşgul olmaları sebebiyle, bütün zorluklardan ilgileri uzaklaşmıştır; onlardan etkilenmezler. Şimdi, (günümüzde) bizim gibi zayıflar, onların başına gelenlerin en hafifine düşâr olsak, hiçbir şeye gücümüz yetmez. Onlar vazifelerinde, gönüllerinin hoşluğu sebebiyle, her şeyden, her dertten kalbini boşaltmış, başka bir meşgalesi kalmamış; boşalıp rahatlayan ve yapmak istediği işe kendisini tamamen verebilecek durumdaki biri gibidir. Bir an bile Rablerine kulluktan ayrı kalmazlar, vakitleri onlara dar gelmez, başlarına gelenlerden ötürü içlerinde bir sıkıntı hissetmezler. Bunlardan hiçbirini duymazlar, “Bilakis onlar bir bahçede eğlenmekte (sevinmekte)dirler.”²

Kudsî nâtik nefsin ikinci gücü “zikir”dir. Zikrin sözlükte iki anlamı vardır. Birincisi, “bir şeyi telaffuz etmek, söylemek”, ikincisi, “hafızaya alınanın anlamını, onu unuttuktan sonra mulâhaza etmektir (tekrar hatırlamak)”. Buradaki anlamı ise, “bir şeyin zihinde hazır olmasının devam etmesi”dir. Öyle ki, bir an dahi zihinden kaybolmaz. Bu, unutmanın zıddıdır.

Zikir konusunda nefse düşen en büyük görev, Rabbini zikretmesi ve Mîsak Günü'nde Hak ile kadîm (ezelî, ilk) ahdini hatırlaması; O'ndan başlayıp, belirli zaman için birçok yurtta, özellikle ona en zor gelen bu unsurî yurtta (unsurlar, madde âleminde) kalıp, yine O'na dönüşünü zikretmesidir.³

Kudsî nâtik nefsin üçüncü gücü “ilim”dir. İlim, âlim için gerçekleşen (âlimde gerçekleşen) bir hakikat (gerçek, gerçeklik)tir. İlim varlığa, onun hakikati ne ise öylece taallûk eder. Yokluğa, var olup ortaya çıktığında ne ise, o hakikat üzere taallûk eder. İlmin etkisi (eseri, sonucu), ona sahip olanda ortaya çıkar. “Bilineni, olduğu gibi tanımaktır” diye de söylenilmiştir. Buradaki anlamı ise, o hakikati gerektiren kabullenici güçtür. O, kıymetli, yüksek ve engin (kapsamlı, geniş) bir güçtür. Niteleyiciler, onun enginliğini olduğu gibi nitelemekten âciz kalmışlardır. Çünkü o, insanın tek tek sayamayacağı ilimleri ve bilgileri içine alır.⁴

¹ Aynı eser, s. 15a.

² Elif Efendi, *Semerâtü'l-hads*, s. 17a.

³ Bu husustaki ayrıntılar için bkz. Elif Efendi, Aynı eser, “zikir” konusu, s. 18-21.

⁴ Elif Efendi, burada aslî ilimlerden bahsederek, bunların şeriat, tarikat, hakikat ve ledünnî ilimleri olduğunu belirtir. Bu konudaki ayrıntılar için bkz. Elif Efendi, Aynı eser, “ilim” konusu, s. 21-23.

Kudsî nâtık nefsin dördüncü gücü “hilim”dir. Gazab kılıcının ortaya çıktığı sırada sükûnet, huzur ve olgunluk göstermek, güç ve kudreti bulunmasına rağmen, kendisine karşı yapılan haksızlığa karşılık vermeyi terketmek veya tehir etmektir.¹

Elif Efendi, burada, bu nefsin bir gücü olarak insandaki zekâ kavramı üzerinde de durur. Ona göre zekâ (kavrama, nebâhe), sözlükte üstünlük, fetânet ve uyanıklık demektir. Buradaki anlamı ise, nefsi yukarı doğru hareket ettiren, söz konusu edilmiş güçlerin gerektirdiği bu yüce sıfatları kabullenen ve gerekli kılan güç demektir. Şurası açıktır ki, fikre, zikre, ilme ve hilme sahip olan nefis, mutlaka üstünlük ve şeref sahibidir. O üstünlük ise, kemâlından dolayı idrak ve anlama süratinden, fetânet ve zekâdan kaynaklanan mertebe ve şeref yüksekliğidir. Dolayısıyla o (nefs), zeki, üstün ve fetânet sahibi olarak nitelendirilmeye layıktır.²

Kudsî nâtık nefsin “kaynağı yoktur”. O, nebatî nâmî nefis ve hayvanî hissî nefis gibi değildir. Kesâfeti (yoğunluğu, katılığı, yani cismanî olmayı) ve süfliliği gerektiren unsurlar ve tabiatlarla ilgili olmaması açısından, “melekî nefslere en çok benzeyen şeyler bunlardır.”³

Bunun da “iki özelliği” vardır. Biri “nezâhet”tir. Nezâhet lügatte, hoşlanılmayan ve kötü (çirkin) olan her şeyden uzaklaşmaktır. Buradaki anlamı ise, tabiatların ve unsurların gerektirdiği düşüklük (değersizlik, alçaklık), suflilik, kötülük ve saireden zâtın uzak (beri, nezîh) olmasıdır.⁴

İkincisi “hikmet”tir. Hikmet, eşyanın sırlarına vakıf olmak, sebeplerin sonuçlarla ilgisini, varlıklar düzeninin ayarlanmış sırlarını bilmek, gerekenleri gerektiği şekilde bilmek ve onların muktezasınca amel etmek demektir. Bu özelliğe sahip olan kişi, şu âyette buyurulduğu gibi kendisine hikmet verilmiş olan “hakîm”dir: “*Hikmeti dilediğine verir, kime hikmet verilmiş ise doğrusu ona çok hayır verilmiştir.*”⁵

Elif Efendi’ye göre, bu güçler ve kudsî nâtık nefse ait iki özellik, birbirinden ayrılmaz şeylerdir. Nefs için bu mertebe gerçekleşince, onun bu beş gücü ve iki özelliği eksiksiz şekilde var demektir. Biri diğerinden ayrılmaz. Onların her biri, diğerinin varlığını da zorunlu kılar.⁶

Bu özellik (hikmet), nebatî nâmî nefste ve hayvanî hissî nefste bulunmaz,

¹ Ayrıntılar için bkz. Elif Efendi, Aynı eser, s. 24-25.

² Elif Efendi, *Semerâtü'l-hads*, s. 20a.

³ Aynı yer.

⁴ Elif Efendi, *Semerâtü'l-hads*, 23a.

⁵ Aynı eser, s. 23b.

⁶ Aynı eser, s. 24a.

bilakis o ikisinde bunun zıddı bulunur. Zira, o ikisinin bazı güçleri, hariçte (dış dünyada, varlık sahasında) diğerleri bulunmazken de mevcut olabilir. Her ne kadar o güçler o ikisinde mevcut ise de, bu, bilfiil değil, bilkuvve (potansiyel) olarak mevcut değildir. Eserleri hariçte ortaya çıkmadığı için, bilkuvve olanlar itibara alınmaz. Çünkü yetkinliğin gerçekleşmesi, eserin ortaya çıkışıyla olur.¹

Dört nefsten sonuncusu, “ilâhî küllî” nefstir. Onun da “beş gücü” vardır. İlki “fenâda bekâ”dır.²

İlâhî küllî nefis güçlerinin ikincisi, “şakâda naîm”dir. Burada “naîm”, refah, rahatlık, iyi hâl demektir. “Şakâ” ise onun zıddıdır. Zira o, güçlük ve zorluk demektir. “Şakâda naîm”, öyle bir güçtür ki, onun sayesinde refah ve rahatlık hasıl olur. Nefse en zor ve en güç gelen bu unsurî yurttta, geçici ve belirli bir süre için konaklamasından kaynaklanan zorluk ve güçlük içerisinde iken, gizlice ve açıktan, şekilce ve mânâca kulluk vazifelerinde iyi hale ulaşılır. Bu ise ancak, mâsivâdan alıkoyan Allah ile meşguliyetle mümkün olur ki, bunun sebebi de müşâhedeye dalmaktır. Kul, mâsivâ yerine Allah ile meşgul olduğunda –ki bu sırada o, hoşnut kılan yaşam içindeki hususî bir lezzet içerisinde- artık hangi şeyden üzüntü duyabilir, eziyet görebilir, hangi şey sebebiyle iyi hali ve gönül rahatlığı bozulabilir ki? Her ne kadar görünüşte (dışarıdan bakıldığında) hiss mertebesinde (yani, bizzat beden hissediyor şekilde) bir zorluğa ve güçlüğü düşmüş olsa bile bu, mecazî, zâhirî şakâdaki, hakikî, bâtinî naîmdir. İnsanlar onu zâhiren şakâ içerisinde görür, halbuki o, bâtinen naîm içerisinde.³

İlâhî küllî nefsin üçüncü gücü, “zillette izzet”tir. “İzzet” burada, “yakınlık ve zâtî tecelliye mazhar olma izzeti”dir. “Zillet” ise, “nefsin, kendisinde sabit bulunan zâtî fakirliğinden dolayı, O’na muhtaçlık duygusu ile, Hak Teâlâ’ya kullukta zelîl (itaatkâr, hakir, boyun eğ) olması”dır. Şu halde, burada kastedilen anlam şudur: Bu nefis öyle bir güç sahibidir ki, o güç, Allah Teâlâ’ya yakınlık izzetini, O’na, gerçek ve tam muhtaçlık vesilesiyle sırf kulluk içerisinde, nefsin zilletinde zâtî tecelliye mazhar olmalığı kabullenir ve yüklenir. Zira kul, kendisini Rabbi’nin kulluğunda, O’na her hâlükârda muhtaç görmek suretiyle zelîl kılarak yaklaşmaya devam eder. Sonuçta, Allah Teâlâ onu, yakınlık makamı, müşâhede ve zâtî tecellisi ile aziz kılar. Böylece o kul, yaratılmışların üstüne yükselen bir aziz olur; büyük musibetler ona dokunmaz, bunlardan hiçbiri ona etki etmez. Zira o, Allah’ın yardımı ile her şeye galip ve üstün olmuştur. Bununla beraber onu, o izzete ve şerefe kavuşturan zâtî zillet, onda hâlâ bâkidir. Zira, ezelî ilim huzurunda, o zilleti gerektiren kulluk özü sabittir (kulluk ve kulluğa eşlik eden zâtî özellikleri ondan ayrılmaz). İşte bu, “zillete

¹ Elif Efendi, *Semerâtü'l-hads*, s. 26 b.

² Bu konudaki ayrıntılar için bkz. Elif Efendi, Aynı eser, “Fenâ ve Bekâ” konuları, s. 26-27.

³ Elif Efendi, *Semerâtü'l-hads*, s. 26b.

izzet”tir.¹

İlâhî küllî nefsin dördüncü gücü, “zenginlikte fakirlik”tir. “Fakirlik (fakr)”, zâtî fakirliği müşâhede dolayısıyla mülk (sahiplik) iddiasından uzak olmaktadır.²

İlâhî küllî nefsin beşinci gücü, “belâda sabır”dır. Sabır, insan tabiatına uygun düşmeyen her şey anlamındaki, hoşlanılmayan şeylere karşı nefse hakim olmaktadır.³

İlâhî küllî nefsin de “iki özelliği vardır.” Birincisi “rızâ”dır. Hayvanî hissî nefste geçtiği üzere, buradaki “rızâ”, sözlük değil ıstılah anlamıyadır. Mutasavvıfların lisanı ile, “Kulun öyle sâdik duruşudur ki, hiçbir hâlinde, ne ilerleme (öne geçme), ne geri kalma, ne de fazlalık ister.” Bu da, kulların mertebelerine bağlı olarak çeşit çeşittir. Meselâ genelin (avâmın) rızâsı, kulun Rab olarak Allah’tan, din olarak İslâm’dan, nebî-rasûl olarak Hz. Muhammed (s.)’den razı olmasıdır. Böylece Allah Teâlâ ve Rasûlü ona bütün şeylerden daha sevgili, ta’zime ve itaate en lâyığı olur.⁴

İlâhî küllî nefsin “kaynağı”, vasıtasız olarak “Allah’tan”dır. Şu âyette ona izâfe edilen üfürmeden dolayı: “*Ona rubumdan üfledim*”⁵, “*ve yine o’na döner*”⁶. Şu âyette de, ona şeref kazandırmak için gerçekleşen ilâhî hitaptan dolayı: “*Ey mutmain nefsi!*” Nitekim yüce Allah, ilâhî küllî nefsin, O’ndan vasıtasız olarak kaynaklanmasına işaret ederek, “*Ona rubumdan üfledim*” buyurdu. Bu izâfet şerefendirme amaçlıdır. Kendisine üfürülene (Hz. Âdem’e) meleklerin secde etmesini gerektiren, işte o ilâhî küllî nefsdür. “*Ona hemen secde edin!*” âyeti ise, Hz. Âdem’in büyük değerini te’kid içindir. Melekler bu mânâyı anlayınca hemen secde ettiler. İblis ise anlamadı, Hz. Âdem’e baktı ve onun sadece şeklini görünce, yüz çevirip büyüklendi ve kovulanlardan oldu. Nitekim yüce Allah, ilâhî küllî nefsin, O’ndan başladığı gibi yine O’na geri dönüşüne işaretlen, “*Ey mutmain nefsi!*”, yani “ey itaatkâr nefsi”, sana verilen sebebiyle Rabbinden “razı olmuş” ve şükretmen sebebiyle, O’nun katında “*Razı olunmuş halde rabbine (geri) dön!*”⁷ O’ndan başladığın (kaynaklandığın) gibi...

Bu nefsi, ilâhî huzura izâfetle ve –geçen âyette- vasıtasız olarak Allah Teâlâ’dan kaynaklanmakla şerefendirildiği gibi, -bu âyette- yine O’nun kudsî huzuruna vasıtasız olarak geri dönme ilâhî hitabıyla şerefendirilmiştir. “Akıl” ise, insanların yaratılış fitratı gereğince, derecelerinin farklı farklı oluşu

¹ Elif Efendi, *Semerâtü’l-hads*, s. 27a.

² Bu konudaki ayrıntılar “Fakr” bahsinde ele alınmıştır.

³ Ayrıntılar için “Sabır” konusuna bakılabilir.

⁴ Bu konuda daha fazla bilgi için “Rıza ve teslimiyet” konularına bakılabilir.

⁵ Secde, 32/7-9; Hicr, 15/28-29.

⁶ Tegâbün, 64/3.

⁷ Fecr, 89/27-30.

sebebiyle, hepsinin (yani bu dört nefsin) merkezidir. Zira bu nefslerin hiçbiri akıldan ayrılmaz, işleri ancak onunla gerçekleşir. Nefsin ve aklın her birinin kemâli diğerinin kemâline bağlıdır. Yani nefsin kemâli, aklın kemâline bağlıdır, aklın kemâli de nefsin kemâline bağlıdır. Birbirinden ayrılmaz ikilidirler. Diğer bir ifadeyle, nefis kemâle eriştikçe, akıl da kemâle erişir; akıl kemâle eriştikçe de nefis kemâle erişir. Kısacası her biri, hâller ve vasıflar açısından diğeriyle uygun düşer.¹

Görüldüğü gibi, Elif Efendi, nefsin özellikleri ve güçleri hakkında, ayrıntılı şekilde bilgiler vermiştir. O, nefsin ve ruhun özelliklerini, tasavvufî kavramlarla birleştirerek açıklama yoluna gitmiştir. Böylece, nefis ve ruhta bulunan güçleri, genelde insanla, özelde de tasavvufî hayatla ilişkileri açısından ele alarak, bu kavramları daha somut şekilde anlatma imkânı bulmuş ve bundan pratik faydalar sağlamıştır.

Bu açıklamalardan anlaşıldığı gibi Elif Efendi, nefsi salt kötü olarak nitelendirmemiştir. Nefis, insanın onu tanımasına ve kullanmasına göre şekillenmektedir. Buna göre nefis, iyi ya da kötü olabilir. Başka bir tabirle, iyilikte de kötülükte de kullanılabilir. İnsana düşen ise, onu, yani “kendini” tanıyıp, iyiliğe ve Hakk’a yönelmesidir. Çünkü nefsin (kendini) bilen, tanıyan, Rabbi’ni de bilecektir.

¹ Elif Efendi, *Semerâtü'l-hads*, 28a.